

Tomislav Brandolica

PODUZETNIČKA HISTORIJA I HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA NAKON 1945.

I.

Godine 1973. povjesničar R. M. Hartwell u časopisu *The Journal of Economic History* objavio je članak naslovljen „Good Old Economic History.“ U tekstu je analizirao britansku gospodarsku historiju i skicirao pravce koji su se u njoj pojavljivali od kraja devetnaestog stoljeća do druge polovice dvadesetog. Napravio je osnovnu podjelu na tri stadija, koje je nazvao EH I, EH II, te EH III (Economic History I, II, III). Granične godine stadija je smjestio u razdoblja 1910.-1920., te 1960.-1970. Sličnu razdiobu predložio je i za američku gospodarsku historiju.¹ Nakon toga je pristupio objašnjavanju razlika u pristupima i metodologijama, pritom fokusirajući svoju pažnju na EH I i objašnjavajući kako je svaki idući stadij predstavljao nadogradnju prethodnog. Ipak, daljnje objašnjavanje Hartwellova teksta predstavljalo bi izlazak iz okvira ove rasprave. Ovaj kratak uvod, predočenje pogleda jednog australskog povjesničara na gospodarsku historiju u britanskoj historiografiji, ima svrhu pokazati činjenicu da svaka grana historije nema ustaljenu i jednostavnu trasu, te da su u raznim stranim historiografijama osmislili načine definiranja pojedinih stadija koji su prolaskom vremena evoluirali. U ostatku prvog dijela rasprave bit će predočen pokušaj jedne periodizacije hrvatske gospodarske historije u vremenu nakon Drugog svjetskog rata, što bi trebalo prikazati način na koji je gospodarska historija unutar posljednjih pedeset godina prošla specifičnu evoluciju koju je pokrenuo i provodio relativno malen broj povjesničara.

Prije Drugoga svjetskog rata cijela hrvatska historiografija patila je od pomanjkanja profesionalnog kadra. Moguće je reći da su optimalno bila pokrivena samo neka područja koja su tada smatranima najnužnijima za razvoj historiografije, a u ovom se slučaju prije svega misli na političku historiju. Gospodarska historija bila

je zanemarena disciplina koja je ovisila o naporima i istraživanjima vrlo uskog kruga povjesničara. Od njih je potrebno spomenuti Rudolfa Horvata, Rudolfa Bićanića i Josipa Matasovića. Rudolf Horvat je godine 1926. napisao tekst knjige *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj* (knjiga je ostala arhivirana u obliku rukopisa sve do 1994. godine kada je naposljetku objavljena). U toj je knjizi, u trećem dijelu „Povijest industrije u hrvatskim zemljama“² donio vrlo sažete opise tvornica iz raznih grana industrije (industrija hrane, pića, kože, drva, te kemijska, željezna, tekstilna, keramička, rudarska i tiskarska industrija). Ova bi se knjiga mogla smatrati prethodnicom kasnijih ostvarenja u istraživanju povijesti poduzetništva, ali je desetljećima ostala neobjavljena, te time nije mogla utjecati na razvoj historiografije ili gospodarske historije. Rudolf Bićanić je 1938. godine objavio knjigu *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, u kojoj je dao pregled gospodarske povijesti i položaja Hrvatske u međuratnoj Jugoslaviji. Josip Matasović je, kao urednik časopisa *Narodna starina* i pisac djela poput *Iz galantnog stoljeća: kulturnohistorijski fragmenti*, izgradio svoj ugled prije svega na polju kulturne historije. Ipak, mora se napomenuti da je dao i svojevrstan prinos gospodarskoj historiji i to knjigom *Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar* (izlazila neregularno u dijelovima u *Narodnoj starini*, u obliku knjige tiskana 2009. godine). Autori međuratne historiografije su, dakle, hrvatskoj historiografiji dali nekoliko prilično značajnih djela, no za prave metodološke i tematske pomake hrvatska gospodarska historija trebala je pričekati poslijeratno vrijeme. Nakon 1945. godine na historiografsku scenu stupa marksistička teorija povijesti, koja iako nikad nije posve primijenjena u djelima povjesničara, otvara put daljnjim proučavanjima tema i pitanja iz društvene i gospodarske problematike.³ Postavljanjem ideološkog okvira razvoja gospodarske historije, preostalo je kreiranje institucionalnog okvira. On je pružen kad je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti pokrenula biblioteku *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*.⁴ Ipak, zbog sporadičnosti izlaženja knjiga iz te serije, ona nije imala tako dalekosežan utjecaj. Čovjek koji je vodio Akademijin interes za gospodarskom povijesti (i uređivao navedenu biblioteku) bio je ekonomist Mijo Mirković. Mirković je 1958. godine napisao udžbenik *Ekonomska historija Jugoslavije*. Knjiga je više vođena idejama društvene nego gospodarske historije, a najveći je prostor posvećen agrarnim pitanjima. To je djelo prvi pokušaj sveobuhvatne sinteze u našoj gospodarskoj historiji.⁵ Ipak, značajniji tematski pomaci nisu bili primjetni. Osim toga, najbolji primjer za potvrdu činjenice da su postojale dvije generacije koje su bile i metodološki suprotstavljene jest zbornik *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, koji je u izdanju Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske tiskan 1967. U njemu je zastupljena većina značajnih hrvatskih gospodarskih povjesničara koji su djelovali u poslijeratnom vremenu i kasnijim desetljećima, a među priložima je uočljiva razlika u metodologiji. Prilozi pisani u stilu klasične gospodarske historije (uz njezine metode koje su podrazumijevale jači fokus na političku povijest) postavljeni su uz priloge koji su počivali na kvantitativnoj metodi. Kvantitativna metoda često se u američkoj historiografiji doživljava kao znanstvena potpora povjesničarskim generalizacijama,⁶ ili „statističko ilustriranje historijskog narativa.“⁷ Razvila se šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, kada su povjesničari počeli prihvaćati otkrića i metodologije društvenih znanosti, prije svega sociologije i njezine važne grane, statistike.⁸

Kvantitativna metoda u hrvatskoj je historiografiji bila važna inovacija koju je, u glavnini, uveo Igor Karaman.⁹ Naime, godine 1962. izdao je svoju knjigu *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza*, koja je bila inovativni prilog prijeko potreban suvremenoj gospodarskoj historiji. Urednik knjige Mijo Mirković zaključio je da „arhivsku građu pisac nije reproducirao, nego ju je obrađivao, cifarske podatke svrstavao po kategorijama i izrađivao sažete, sadržajne i pregledne vremenske serije“.¹⁰ U kasnijim se knjigama i radovima pokazalo kako je kvantitativna metoda nakon te prvotne primjene imala velik utjecaj na Igora Karamana, iako se uglavnom smatralo da je bio „pod velikim utjecajem kulturnopovijesnih shvaćanja Josipa Matasovića.“¹¹ Sam Karaman postao je, uz Josipa Adamčeka koji se bavio ranonovovjekovnim temama,¹² te Tomislava Raukara koji je dao značajne doprinose proučavanju srednjovjekovnog gospodarstva,¹³ jedan od vodećih gospodarskih povjesničara svoga vremena.

Prihvatanjem kvantitativne metode, hrvatska gospodarska historija doživjela je metodološku inovaciju, ali preostalo je još postići i tematsku inovaciju, što je postignuto šezdesetih kad su istraživanja koja su započeta u Institutu za historiju radničkog pokreta urodila brojnim radovima koji su se bavili tematikom povijesti radništva. Novoosnovani Institut bio je zamišljen kao nadomjestak dotadašnjim manjim odjelima Akademije, ali posve posvećen pitanjima radničkog pokreta prema službenim predodžbama o historiografiji. Ipak, mnogi u tadašnjoj znanstvenoj zajednici nadali su se da će se iz te prvotne zamisli razviti institucija koja bi se bavila istraživanjem novije nacionalne povijesti, dok bi pitanja radništva predstavljala samo manji segment cjelokupnog djelovanja.¹⁴ U oblikovanju historiografije očito se htjelo ići postupno, vjerojatno u uvjerenju da još nije sazrijelo vrijeme za dublje upuštanje u pitanja gospodarske i društvene historije, pa je samo jedna manja grupa povjesničara u Institutu krenula u istraživanje povijesti radništva. Povijest radništva u tim je godinama postala velika tema hrvatske gospodarske historije, a spajala je društvenu i gospodarsku povijest. Godine 1969. pri Institutu pokrenut je *Časopis za suvremenu povijest*, a u mnogim idućim godištimama su se u njemu nalazili prilozima Mire Kolar-Dimitrijević koja je u njima obrađivala neki dio problematike radničke povijesti.¹⁵ Uz Miru Kolar-Dimitrijević istom se temom bavila još i Bosiljka Janjatović koja je 1983. godine izdala monografiju *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921.-1941. godine*, te povjesničar Vlado Oštrić koji je nešto kasnije objavio brojne priloge o radničkom pokretu u Hrvatskoj.¹⁶ Ipak, jedan od najznačajnijih priloga povijesti radništva napisala je Mira Kolar-Dimitrijević, izdajući godine 1973. pod okriljem Instituta za historiju radničkog pokreta opsežno djelo *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.* No, povijest radništva je početkom devedesetih godina postala manje atraktivna poddisciplina gospodarske historije, pa je sukladno tome većina priloga nastala sedamdesetih i osamdesetih godina.

Dakle, nakon što je u historiografiji klasična gospodarska historija ustupila mjesto povijesti pisanoj uz pomoć kvantitativne metode, došlo je i do tematskog proširenja, pa se više pažnje posvetilo povijesti radništva. Sljedeći primjer Hartwella, možemo reći da je stadij kvantitativne metode bio prvi stadij, a povijest radništva drugi stadij. Treći će stadij biti postignut nakon što je više pažnje posvećeno temama iz povijesti poduzetništva početkom sedamdesetih godina, a nakon toga će sva tri stadija zajedno supostojati u hrvatskoj historiografiji. Ipak, devedesetih će se očuvati samo dva stadija zbog smanjenja interesa za povijest radništva.

II.

Poduzetnička historija je, kao dio gospodarske historije, nastala u Sjedinjenim Američkim Državama u prvim godinama dvadesetoga stoljeća. Njezin „otac,“ Norman S. B. Gras, na samim je počecima postavio definiciju: „poduzetnička je historija kolektivna biografija poduzeća, velikih ili malih, u prošlosti ili sadašnjosti.“¹⁷ Povjesničari poduzetništva Franco Amatori i Geoffrey Jones su, u njihovoj nedavno nastaloj definiciji, ustvrdili da „poduzetnička historija u svom najširem smislu obuhvaća sve o prošlosti poslovanja, od povijesti pojedinih poduzeća, do cijelih poslovnih sustava.“¹⁸ Poduzetnička historija na samim je počecima bila karakterizirana kao „progresivna historija,“ tj. povijesna znanost koja sebi kao zadatak postavlja otkrivanje istine o poslovanju poduzeća, te time predstavlja oponenta „velikom biznisu.“¹⁹ Ipak, taj populistički začetak poduzetničke historije ubrzo je nadišao ranije navedeni N. S. B. Gras, koji je 1927. na Harvardu osnovao prvu katedru poduzetničke povijesti u sklopu Harvard Business School.²⁰ Ta je katedra posvećena istraživanju i pisanju povijesti poduzeća iz Nove Engleske, a Gras je postao poznat po profesionalizmu rada svoje katedre i konzervativnosti pri obradi tema, čime je daleko odmakao od početaka poddiscipline zbog početnog „progresivizma.“²¹ Četrdesetih i pedesetih godina otvorio se prostor za prvi revizionizam u mladoj poduzetničkoj historiji, a pokretač tog pravca bio je Arthur H. Cole koji je fokus istraživanja premjestio sa Grasova područja povijesti poslovanja na povijest poduzetništva (u užem smislu riječi, tj. „entrepreneurial history“).²² Nakon Colea došlo je do novog preusmjerenja pod Alfredom D. Chandlerom, koji je kasnih pedesetih godina pokrenuo pravu revoluciju u poddisciplini, pretvarajući poduzetničku historiju u područje istraživanja tema poput poslovne organizacije, menadžerske klase i tehnološkog razvitka.²³ Chandlerova reinterpretacija i danas je dominantna na ovom području.

Ipak, unutar same poduzetničke historije, osim ovih preusmjerenja fokusa, postojale su neke trajne pravilnosti. Nakon svih teoretiziranja, može se postaviti osnovno pitanje koje se tiče historiografske prakse: kakve su studije bile pisane i koja je podjela vladala među povjesničarima? Američki povjesničari Krooss i Nelson prepoznali su postojanje tri različita tipa poduzetničke historije: 1) akademska, 2) autorizirana povijest te 3) *freelance*.²⁴ Akademska poduzetničku historiju i njezine produkte definirali su kao profesionalna djela napisana posve neovisno od poduzetnika o kojima je pisano.²⁵ Autorizirana povijest pisana je po narudžbi poduzeća koja su obilježavala neku obljetnicu, a služila je „stvaranju institucionalne memorije i predočavanju korporacijske kulture vlastitim zaposlenicima ili javnosti.“²⁶ Treći tip, *freelance*-povijest, u Americi je izrastao na početku postojanja poddiscipline, iz nastojanja popularizacije poduzetništva (ili njegove osude, ako se radi o prije navedenoj „progresivnoj historiji“).²⁷ Model koji je ovdje predstavljen može poslužiti i u analizi trećeg stadija hrvatske poslijeratne gospodarske historije.

III.

Kao što je navedeno u prvom dijelu rasprave, početkom sedamdesetih godina došlo je do ostvarenja novog tematskog prijelaza. Promjene u gospodarskoj historiji dovele su do toga da nakon što je uz osnovni stadij gospodarske historije, koji je karakterizirala

upotreba kvantitativne metode, počelo bavljenje sa poviješću radništva (drugi stadij), a istraživanje tema iz povijesti poduzetništva postalo je treći stadij. Igor Karaman, do toga vremena važan inovator na području metodologije, bio je među prvima koji su pokrenuli istraživanje devetnaestostoljetnog poduzetništva.²⁸ Godine 1972. izdao je svoju drugu knjigu nakon *Valpovačkog vlastelinstva*, naslovljenu *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*. U njoj je dosta prostora posvetio pitanju poduzetništva, posebno u poglavljima „Razvitak industrijske privrede, prometa i novčarstva u Slavoniji u doba nagodbenog sustava (1868.-1918.)“ i „Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u hrvatskim zemljama.“ U prvom je potpoglavlju „Kreditne ustanove i njihov utjecaj na privredni život“ prikazao osnivanja privatnih banaka i štedionica u Slavoniji i Vojnoj Krajini.²⁹ Osim toga, može se spomenuti njegov opis razvoja slavonske rudarske industrije i rudarskih pothvata i obrtničkog poduzetništva.³⁰ U drugom ovdje navedenom poglavlju skrenuo je pozornost na razvoj industrijskog poduzetništva do učvršćenja dualizma,³¹ a u najkraćim crtama prikazani su pothvati poduzeća poput riječke rafinerije nafte i tvrtke *Società di costruzioni navali Howaldt & Co.*³² Ipak, ova je knjiga u mnogočemu obilježena Karamanovim prihvaćanjem kvantitativne metode, a pokret u smjeru proučavanja poduzetništva isključivo je tematski, dok do značajnijeg metodološkog pomaka nije došlo. Iduća Karamanova knjiga u kojoj je objavio rezultate istraživanja poduzetništva jest *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800.-1941.* iz 1991. godine. U toj knjizi većina prostora posvećena je poduzećima, tvrtkama, pothvatima, i sličnim gospodarskim djelatnostima, a mnogi su u kratkim crtama opisani. Valja posebno istaknuti dva poglavlja: „Uloga malog i srednjeg poduzetništva u kapitalističkoj privredi Hrvatske,“ te „Industrijsko (tvorničko) poduzetništvo i radništvo na tlu grada Zagreba do 1941.“ Naglasak na kvantitativnoj metodi u ovom je djelu bio slabiji. Gotovo paralelno s radom Igora Karamana, svoje je tekstove objavljivala i povjesničarka starije generacije, Miroslava Despot. U svojim je istraživanjima poduzetništva bila upućena prije svega na problematiku staklana, tako da je već godine 1968. publicirala svoje kratko predavanje o povijesti staklane „Osredek,“ a godine 1973. objavila je kraću monografiju *Industrija građanske Hrvatske 1860.-1873.*, koja je vjerojatno imala ambicije sinteze gospodarske povijesti toga vremena. Ipak, Miroslava Despot u svojim tekstovima tematiku djelovanja poduzeća nije obrađivala vrlo detaljno i ekstenzivno. Čitajući njezina djela, otkriva se da osim kratkih bilježaka o politici,³³ radničkim štrajkovima, visini nadnica ili vlasničkim odnosima,³⁴ nije došlo do dubinskih analiza odnosa unutar poduzeća i zbog toga su njezina djela (iako su neporecivo vrlo značajna zbog svoje tematske inovativnosti) slična Karamanovim.³⁵

Idući povjesničari koje valja spomenuti u razvoju historije poduzetništva su Dragutin Feletar i Zlatko Čepo. Čepo je bio povjesničar oskudnijeg opusa, a iz područja poduzetničke historije izdao je dvije knjige, *Željezara Sisak 1938-1973* iz 1974., te *INA – rafinerija nafte Sisak 1927-1977* (napisana u suautorstvu s Mirom Kolar-Dimitrijević). Tekst knjige *Željezara Sisak* gotovo je u potpunosti narativan (kvantitativni prikazi su ograničeni na zadnje stranice u sekciji tabela), a autor analizira povijest tvrtke od poslovanja stare „Talionice Caprag“ do najsuvremenijih napredaka u proizvodnji. U djelu je vidljiv naglasak na političkoj važnosti poduzeća,³⁶ a osim opširnih analiza rada i proizvodnje, ima i prikaza samoupravnog upravljanja velikim poduzećem i

tehnološkog razvitka. Dragutin Feletar ima daleko bogatiju bibliografiju tekstova iz povijesti poduzeća, a počinje godine 1973. izdavanjem knjige *Međimurska trikotaža 1923.-1973.* (napisana zajedno s Ernestom Fišerom). Nakon tog djela slijedile su *Iz povijesti OOUR Povrće Umag: u povodu 10. obljetnice udruživanja u „Podravku“* iz 1979. godine, *Prilozi za povijest „Podravke“* iz 1980. godine, *RO „Jugorapid:“ prilog poznavanju razvoja turpijarskog obrta i metalne industrije u Zagrebu* iz 1986. (napisano u suradnji s Mirom Kolar-Dimitrijević). Iz navedenih naslova oba autora vidljivo je da su neki objavljeni na obljetnice osnivanja poduzeća. U posebnom osvrtu na knjigu *Međimurska trikotaža 1923.-1973.* može se uočiti da je kvantitativna metoda i dalje prisutna, ali je vidljivo i opisivanje strukture poduzeća, posebno samoupravnih odnosa.³⁷ Također, Feletar je velik prostor posvetio i tehnološkom razvoju Međimurske trikotaže, pišući o rekonstrukciji poduzeća i osuvremenjenju pogona.³⁸ Knjiga o povijesti tvornice Jugorapid (u kojoj je Mira Kolar-Dimitrijević pisala o prijeratnoj i međuratnoj povijesti poduzeća, a Dragutin Feletar o vremenu nakon 1945.) pokazuje orijentaciju (u tematskim usmjerenjima prema pitanjima organizacije i tehnologije u poduzeću)³⁹ koja je vidljiva u *Međimurskoj trikotaži*, iako je ovdje naglasak na kvantitativnoj metodi slabije izražen. Rad Dragutina Feletara na istraživanju povijesti velikih socijalističkih poduzeća svoj je vrhunac doživio upravo u knjizi *Prilozi za povijest „Podravke,*“ u kojoj su minuciozno analizirane pojave prisutne u upravljanju i proizvodnji. Knjiga je izdana povodom tridesete godišnjice uvođenja samoupravljanja, pa je relativno malo prostora posvećeno razvoju „Podravkinih“ poduzeća-prethodnica do 1945., dok se ostatak monografije bavi rapidnim poslijeratnim razvojem tvrtke, „Podravkinom“ pričom o uspjehu. Posebno su za metodološku analizu zanimljiva poglavlja u kojima Feletar pokazuje kako se širio proizvodni asortiman,⁴⁰ upotrebljavao marketing i propaganda radi tržišnog plasmana,⁴¹ te kako su tokom desetljeća poduzećem upravljali samoupravni ili rukovodeći kadrovi.⁴² Ovaj posljednji element razvoja tvrtke najuspješnije je opisan u poglavlju „Razvoj organizacijske strukture“⁴³ u kojem je autor prikazao postepeno uvođenje upravljanja tvrtkom preko sistema udruženog rada i osnivanja OOUR-a, te načine na koje je nova organizacijska shema pomagala ili odmagala poslovanju „Podravke.“ Feletarovi *Prilozi za povijest „Podravke“* mogu se, uz Čepovu *Željezaru Sisak 1938-1973*, u hrvatskoj historiografiji smatrati najuspjelijim analizama poslovanja poduzeća u socijalizmu, upravo zbog tog povjesničarskog fokusa na proučavanje složenih upravljačkih struktura unutar pojedinih poduzeća.

Treća osoba koja je bila ključna za proučavanje poduzetništva je Mira Kolar-Dimitrijević, već ranije navedena kao važan inovator na području povijesti radništva. Maloprije je zabilježeno kako je 1986. godine uz Dragutina Feletara napisala povijest tvornice Jugorapid, ali Mira Kolar je nakon tog historiografskog pothvata napisala seriju članaka koji su objavljeni u *Časopisu za suvremenu povijest*, a bili su usko vezani uz temu povijesti poduzetništva i predstavljaju važan prilog poduzetničkoj historiji. Prvi je članak bio „Munja tvornica akumulatora u Zagrebu od osnivanja do nacionalizacije“ iz 1987., zatim „Zagrebačka tvornica baterija i džepnih svjetiljaka do 1945. godine (prilog povijesti elektroindustrije Jugoslavije)“ iz 1988., „Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. od 1920. do 1925. godine“ iz iste godine, zatim dva članka iz 1992. „Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine“ i „Zagrebačka tvornica kavinih proizvoda Franck do 1945. Godine.“ Poseban pogled na

članak o tvornici baterija iz 1988. pokazuje da se interes Mire Kolar-Dimitrijević za pitanjima radničke povijesti nije smanjio kad se susrela s poviješću jednog poduzeća. Nakon što je predstavila povijest pothvata Ivana Paspé, osnivača tvornice, te time rad kvalificirala kao značajan za poduzetničku historiju, u drugoj polovici članka je prešla na analizu položaja radništva u tvornici i problematike kolektivnog ugovora.⁴⁴ U članku o Krapinskoj tvornici pokućstva još je jači naglasak stavljen na radničku stranu problematike tog gospodarskog pothvata, kada Kolar-Dimitrijević zaključuje da je tvornica „tipični proizvod poslijeratne konjunktura, kad su spretni bankarci u privatnim lokalnim bankama i advokati „lovili u mutnom“ i izmanipulirali posjednike malih kapitala na području Hrvatskog Zagorja pomoću dionica, a radništvo Krapine i njegove okoline pomoću niskih zarada i velike eksploatacije.“⁴⁵ Nakon tih članaka, Mira Kolar posvetila se problematici bankarstva u Hrvatskoj, pa je zajedno s Dragutinom Feletarom 1994. izdala knjigu *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*, 1995. je u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest* objavila članak „O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. Godine,“ a 1999. je napisala članak u *Časopisu za suvremenu povijest* „Projekt povijesti Zagrebačkog velesajma iz 1967. godine“ u kojem je opisala projekt monografije o Zagrebačkom velesajmu koja nikad nije napisana.⁴⁶ Tri povjesničara koji su ovdje detaljnije predstavljeni u vidu njihova bavljenja poduzetničkom historijom stvaraju mogućnost jedne podjele na tipove, napravljene po uzoru na ranije navedene Kroossa i Nelsona.

IV.

Prihvatimo li američku podjelu na tri tipa (akademska, autorizirana i *freelance*), možemo uočiti slične pravilnosti kod naših autora. Podjela bi izgledala ovako:

- 1) Akademska poduzetnička historija:
Predstavnik je Igor Karaman, inovator na području metodologije i tematskih usmjerenja. Njegova su djela pisana prije svega za akademske krugove i nemaju svrhu popularizacije. Metodologija koja se primjenjuje u analizi je i dalje kvantitativna metoda, a ove se analize mogu karakterizirati kao poduzetnička historija samo zato jer su predmet istraživanja poduzeća. Ova pojava označava shvaćanje poduzetničke historije u širem smislu pojma.
- 2) Autorizirana poduzetnička historija:
Glavni su predstavnici Dragutin Feletar, Mira Kolar-Dimitrijević i Zlatko Čepo. Oni su pisali knjige koje su nastajale po narudžbi nekog socijalističkog poduzeća. Knjige su pisane povodom obljetnica važnih za firmu (npr. osnivanje ili uvođenje samoupravljanja) i obilježavanja tih događaja, a služile su predočavanju korporacijske kulture široj javnosti, kako je tu pojavu definirao Nelson.
- 3) *Freelance* poduzetnička historija:
Glavni je predstavnik Mira Kolar-Dimitrijević, koja je u svojim člancima po raznim stručnim časopisima obrađivala povijesti pojedinih malih poduzeća i pothvata, nastalih na temelju samostalnih istraživanja, a ne narudžbi. Zbog povjesničarskih interesa Kolar-Dimitrijević u ovom su tipu prevladavale povijesti poduzeća međuratne Hrvatske uz obavezan naglasak na stanju radništva u opisanim tvrtkama.

V.

Prethodna je podjela model do kojega je moguće doći nakon proučavanja djela koja su se bavila pitanjima poduzetništva u hrvatskoj historiografiji nakon 1945. Prvi problem koji se postavlja pred istraživača historiografije hrvatske gospodarske historije jest „deficit teorije“ (koji je dugo godina postojao u cijeloj hrvatskoj historiografiji).⁴⁷ No, u vremenu kojim se ova rasprava bavi „deficit teorije“ u gospodarskoj je historiji bio posebno uočljiv, a povjesničari toga vremena nisu za sobom ostavili tekstove u kojima daju svoje mišljenje o teoriji ili metodologiji. Nakon elaboracije američke poduzetničke historije u drugom dijelu rasprave moguće je zapitati se jesu li bili prisutni utjecaji djela iz stranih historiografija na naše povjesničare. Takav je utjecaj teško zamisliti. Sama Mira Kolar-Dimitrijević svjedoči da „o istraživanjima u Americi nismo u tom vremenu imali ni pojma. Naime, do nas nisu stizale američke knjige, a nije bilo ni stipendija za boravak u inozemstvu“. Njezin prvi susret s poduzetničkom historijom zbio se tek 1990. kad joj je „došla u ruke knjiga o radu njemačkog Društva za povijest poduzeća (GUG) osnovanog poslije Drugog svjetskog rata, koja je na temelju istraživanja povijesti poduzeća raznih vrsta izrađivala programe za pojedine firme pa čak i privredne grane u Njemačkoj.“⁴⁸ Nakon toga je objavila prikaz te knjige u časopisu *Acta historico-oecconomica Iugoslaviae*,⁴⁹ što se može smatrati prvim prikazom jedne strane knjige takve tematike u našoj historiografiji. No, u našoj najnovijoj historiografiji prošlih je godina došlo do napretka, pa se mogu vidjeti neki primjeri poduzetničke historije. Može se navesti članak Željka Kosanovića objavljen u *Modruškom zborniku* 2008. godine „Ogulinski kupus kroz povijest.“ Dok je prvi dio posvećen općem uvodu u povijest uzgoja kupusa u tom predjelu Hrvatske, drugi dio članka odnosi se na funkcioniranje i ustroj poduzeća „Mrežnica“ koja se bavila uzgojem kupusa.⁵⁰ Drugi doprinos je knjiga Iskre Iveljić, *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, koja se nastavlja na opsežne radove Mirjane Gross. Ta knjiga pokazuje neka svojstva poduzetničke historije prema svojem tematskom usmjerenju koje je ograničeno na poslovnu elitu Zagreba. Najnovije doba hrvatske historiografije je ostavilo mogućnost daljnjeg razvoja poduzetničke historije, iako je još prerano za valorizaciju i svrstavanje najnovijih priloga u tipologiju sličnu gore navedenoj. Mira Kolar-Dimitrijević 1982. je godine u kratkom osvrtu na stanje gospodarske historije u Institutu za historiju radničkog pokreta napisala da „bez sumnje u Hrvatskoj postoji i velika potreba za monografskim istraživanjima pojedinih privrednih poduzeća.“⁵¹ Ista se tvrdnja može izreći i danas. Svakako, najvažnije pitanje koje se u našem slučaju postavlja je u kojoj će mjeri razvoj poduzetničke historije uopće biti moguć, kad se u obzir uzme malen broj povjesničara koji se bave gospodarskom historijom.

LITERATURA:

Amatori, Jones, 2003. = Amatori, Franco; Jones, Geoffrey 2003. Introduction. U: *Business History around the World* (zbornik). Cambridge, Cambridge University Press: 1.-7.

Aydelotte, 1966. = Aydelotte, William O. 1966. Quantification in History, *The American Historical Review* 71 (3), 803.-825.

- Bičanić, 1951. = Bičanić, Rudolf 1951. *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1860.* Zagreb, JAZU.
- Briggs, 1957. = Briggs, Asa 1957. Business History, *The Economic History Review* 9 (3), 486.-498.
- Čepo, 1974. = Čepo, Zlatko 1974. *Željezara Sisak 1938-1973.* Sisak, Metalurški kombinat „Željezara Sisak“.
- Despot, 1968. = Despot, Miroslava, 1968. *Staklana Osredok: njen postanak, razvoj iprestanak 1839.-1904.* Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske.
- Despot, 1970. = Despot, Miroslava 1970. *Industrija građanske Hrvatske 1860.-1873.* Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- Encyclopedia of Historians and Historical Writing, 1999. = *Encyclopedia of Historians and Historical Writing* 1999. Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers.
- Feletar, 1973. = Feletar, Dragutin 1973. *Međimurska trikotaža 1923.-1973.* Čakovec, Međimurska trikotaža Čakovec.
- Feletar, 1980. = Feletar, Dragutin 1980. *Prilozi za povijest „Podravke.“* Koprivnica, SOUR „Podravka“ Koprivnica.
- Feletar, Kolar-Dimitrijević, 1986. = Feletar, Dragutin; Kolar-Dimitrijević, Mira 1986. *RO „Jugorapid:“ prilog poznavanju razvoja turpijarskog obrta i metalne industrije u Zagrebu.* Zagreb, RO Jugorapid, NIRO Radničke novine.
- Gras, 1934. = Gras, N. S. B. 1934. Business History, *The Economic History Review* 4 (4), 385.-398.
- Gross, 1970. = Gross, Mirjana 1970. Hrvatska historiografija na prekretnici?, *Kritika* 14, 642.-654.
- Gross, 1977. = Gross, Mirjana 1977. Na putu k budućoj historijskoj znanosti, *Časopis za suvremenu povijest* 9 (2), 37.-65.
- Hartwell, 1973. = Hartwell, R. W. 1973. Good old Economic History, *The Journal of Economic History* 33 (1), 28.-40.
- Horvat, 1994. = Horvat, Rudolf 1994. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj.* Zagreb, AGM, Hrvatska gospodarska komora.
- Karaman, 1962. = Karaman, Igor 1962. *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza.* Zagreb, JAZU.
- Karaman, 1972. = Karaman, Igor 1972. *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću.* Zagreb, Školska knjiga.
- Karaman, 1991. = Karaman, Igor 1991. *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800.-1941.* Zagreb, Naprijed.
- Karaman, 1997. = Karaman, Igor 1997. *Požega u srcu Slavonije.* Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Kolar-Dimitrijević, 1982. = Kolar-Dimitrijević, Mira 1982. O ekonomsko-socijalnim istraživanjima, *Časopis za suvremenu povijest* 14 (1), 80.-82.
- Kolar-Dimitrijević, 1988. = Kolar-Dimitrijević, Mira 1988. Zagrebačka tvornica baterija i džepnih svjetiljaka do 1945. godine (Prilog povijesti elektroindustrije Jugoslavije), *Časopis za suvremenu povijest* 20 (1-2), 73.-93.
- Kolar-Dimitrijević, 1988.b = Kolar-Dimitrijević, Mira 1988. Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. od 1920. do 1925. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 20 (3), 51.-57.
- Kolar-Dimitrijević, 1999. = Kolar-Dimitrijević, Mira 1999. Projekt povijesti Zagrebačkog velesajma iz 1967. godine (U povodu 90-godišnjice Velesajma), *Časopis za suvremenu povijest* 31(2), 319.-339.
- Kosanović, 2008. = Kosanović, Željko 2008. Ogulinski kupus kroz povijest, *Modruški zbornik* 2008. (2), 131.-173.
- Krooss, 1958. = Krooss, Herman E. 1958. Economic History and the New Business History, *The Journal of Economic History* 18 (4), 467.-480.
- Marczewski, 1968. = Marczewski, Jean 1968. Quantitative History, *Journal of Contemporary History* 3 (2), 179.-191.
- Mirković, 1985. = Mirković, Mijo. 1985. *Ekonomska historija Jugoslavije.* Pula, Rijeka, Čakavski sabor.

Nelson, 1996. = Nelson, Daniel 1996. The History of Business in America, *Magazine of History* 11 (1), 5.-10.

Šidak, 1981. = Šidak, Jaroslav 1981. *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb, Školska knjiga.

Williamson, 1966. = Williamson, Harold F. 1966. Business History and Economic History, *The Journal of Economic History* 26 (4), 407.-417./

BILJEŠKE

- 1 Hartwell, 1973., 28.
- 2 Horvat, 1994., 275.-453.
- 3 Šidak, 1981., 358.-359.
- 4 Šidak, 1981., 359.-360.
- 5 Mirković, 1985., 11.-12, iz predgovora Vladimira Štipečića.
- 6 Aydelotte, 1966., 804.
- 7 Marczewski, 1968., 179.
- 8 Encyclopedia of Historians and Historical Writing, 1999., „Quantitative Method.“
- 9 Karaman, 1997., 232., iz pogovora Štefanije Popović.
- 10 Karaman, 1962., XII., iz predgovora Mije Mirkovića.
- 11 Karaman, 1997., 232., iz pogovora Štefanije Popović.
- 12 Iz opsežne bibliografije Josipa Adamčeka valja istaknuti dva iznimno važna djela gospodarske povijesti: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću* iz 1976. (napisana uz Ivana Kampuša), te *Agrarni odnosi od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća* iz 1980. godine.
- 13 Kod Tomislava Raukara je od mnogih značajnih djela potrebno istaknuti samo ona vezana uz gospodarsku povijest: *Zadar u XV. stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi* iz 1977. i opsežni članci iz *Historijskog zbornika*: HZ 21-22, 1968.-1969., „Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV. Stoljeću“, HZ 23-24, 1970.-1971., „Ekonomski odnosi na posjedima rogovskog samostana u XV. i XVI. Stoljeću.“
- 14 Gross, 1970., 649.
- 15 ČSP 1, 1969., br. 1-2, Mira Kolar-Dimitrijević, „Proučavanje ekonomsko-socijalne strukture i položaja radničke klase u Hrvatskoj između dva rata u našoj poslijeratnoj literaturi“, ČSP 2, 1970., br. 1, Mira Kolar-Dimitrijević „O socijalnoj strukturi radništva Hrvatske u razdoblju između dva rata“, ČSP 3, 1971., br. 1, Mira Kolar-Dimitrijević „O položaju hrvatskih radnika u međuratnom razdoblju“, itd.
- 16 ČSP 13, 1981., br. 2, Vlado Oštrić „Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX. stoljeća. Izbor iz problematike“, ČSP 15, 1983., br. 3, Vlado Oštrić „Zagreb i socijalistički radnički pokret (od sredine XIX st. do stvaranja komunističkog pokreta) u povijesnoj literaturi“, itd.
- 17 Gras, 1934., 385.
- 18 Amatori, Jones, 2003., 1.
- 19 Nelson, 1996., 5.
- 20 Briggs, 1957., 487.
- 21 Nelson, 1996., 5.-6.
- 22 Williamson, 1966., 408.
- 23 Nelson, 1996., 6.-7.
- 24 Freelance, engl. pridj., slobodan, neovisan od ičijeg utjecaja.
- 25 Krooss, 1958., 470.
- 26 Nelson, 1996., 8.
- 27 Krooss, 1958., 470.
- 28 Osim Karamana kao začetnika, svaka analiza hrvatske gospodarske historije treba spomenuti utjecaj ranije spomenutog Rudolfa Bičanića, kojega je teško smjestiti u bilo koju jasnu historiografsku kategoriju. Radi se o povjesničaru koji je golemom spisateljskom produkcijom pokrio velik broj tema, od već spomenute studije o gospodarstvu međuratne Jugoslavije, obradio je i temu gospodarske povijesti od sredine 18. do druge polovice 19. stoljeća, i pred kraj svoje karijere analizirao je problematiku samoupravnog socijalizma. Osim toga, njegov dugotrajan rad omogućio je njegovo okušavanje u nekoliko stilova pisanja gospodarske historije, od tradicionalne narativne do modernije kvantitativne metode. Knjiga *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1860.* njegov je prilog shvaćanju procesa razvoja kapitalizma u prijelazu iz ranonovovjekovlja u vrijeme razvijene kapitalističke privrede. Iako je djelo bilo pod utjecajem tadašnje marksističke klime u historiografiji, Bičanić inicijalni razvoj poduzetništva u Hrvatskoj u kratkim crticama za svaku pojedinačnu industriju opisuje u glavama 6. i 7. ove knjige, nav. prema Bičanić, 1951., 209.-259.

- 31 Karaman, 1972., 308.-316.
- 32 Karaman, 1972., 331.-334.
- 33 Despot, 1968., 8.
- 34 Despot, 1968., 18.-19. Osim toga, sve navedene karakteristike jasno su vidljive i u poglavlju „Tornice zemljanog suđa i staklane,“ u: Despot, 1970., 158.-166.
- 35 Vodeći se tom sličnošću, prema ovim karakteristikama metode kratkog opisivanja pojedinih poduzeća, Karamanovo se djelo *Industrijalizacija građanske Hrvatske*, kao i knjiga Miroslave Despot *Industrija građanske Hrvatske*, mogu usporediti sa ranije navedenom opsežnom monografijom Rudolfa Horvata *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, gdje je Horvat sažeto opisivao razne tornice.
- 36 Posebno je istaknut važan politički doprinos „Željezare Sisak“ politici nakon Karadorđeva i kraha Hrvatskog proljeća 1971. i „izražavanju radničkog nepovjerenja vodstvu SKH“, kojemu je Zlatko Čepo posvetio prilično velik prostor u ovoj knjizi gospodarske historije. Čepo, 1974., 167.-176., poglavlje „Otpor nacionalističkim tendencijama.“
- 37 Feletar, 1973., 149.-157.
- 38 Feletar, 1973., 89.-107.
- 39 Feletar, Kolar-Dimitrijević, 1986., 57.-69., 97.-107.
- 40 Feletar, 1980., 93.-103., poglavlje „Važnost promjena u proizvodnom asortimanu, proizvodnoj, poslovnoj i kadrovskoj politici.“
- 41 Feletar, 1980., 276.-289., poglavlje „Funkcija plasmana na principima marketinga.“
- 42 Feletar, 1980., 82.-92., poglavlje „Samoupravni preobražaj.“
- 43 Feletar, 1980., 156.-166.
- 44 Kolar-Dimitrijević, 1988., 85.-89.
- 45 Kolar-Dimitrijević, 1988.b, 57.
- 46 Kolar-Dimitrijević, 1999., 319.
- 47 Gross, 1977., 65.
- 48 Oba citata iz intervjua s Mirom Kolar objavljenog u ovom broju *Pro tempore*.
- 49 Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, „O radu njemačkog Društva za povijest poduzeća – GUG,“ *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 17 (1990.), 227.-230.
- 50 Kosanović, 2008., 144.-171.
- 51 Kolar-Dimitrijević, 1982., 81.

Pro Tempore

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 8/9, 2010.-2011.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VII, broj 8-9, 2010-2011.

Glavni i odgovorni urednik
Filip Šimetin Šegvić

Počasni urednik
André Burguière

Uredništvo
Tomislav Brandolica, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Filip Šimetin Šegvić,
Nikolina Šimetin Šegvić, Stefan
Treskanica

Urednici pripravnici
Marta Fiolić, Kristina Frančina, Sanda
Vučićić

Redakcija
Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Nikolina Šimetin Šegvić,
Filip Šimetin Šegvić, Stefan Treskanica,
Sanda Vučićić

Tajnica uredništva
Martina Borovčak

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Ivan Botica
Miodrag Gladović, d.i.e.
dr. sc. Borislav Grgin
dr. sc. Mirjana Gross
dr. sc. Željko Holjevac
dr. sc. Nenad Ivić
Branimir Janković, prof.
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Isao Koshimura
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Radivoj Radić
Danijel Rafaelić, prof.
dr. sc. Drago Roksandić
dr. sc. Relja Seferović
dr. sc. Boris Senker
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan

Lektura i korektura
Marta Fiolić
Ana Jambrišak
Vedrana Janković
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić
Tajana Vlasiavljević

Dizajn i priprema za tisak
Tomislav Vlanić
Lada Vlanić

Prijevodni s engleskog jezika
Tomislav Brandolica
Jelena Krilanović
Tina Kužić, prof.
Marko Lovrić
Marija Marčetić
Judita Mustapić
Andrea Pečnik
Marko Pojatina
Prijevodi s njemačkog jezika
Sara Katanec
Mirela Landsman Vinković
Azra Plićanić Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić
Prijevodi s francuskog jezika
Marta Fiolić
Tea Šimičić
Marina Šegvić, prof.
Mihaela Vekarić
Prijevodi sa slovenskog i srpskog jezika
Krešimir Matešić
Prijevodi s talijanskog jezika
Marina Šegvić, prof.

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb

Tisak
ZT ZAGRAF

Naklada
Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
DTM GRUPA d.o.o.,
NARCOR d.o.o.,
TRANSPORTI KRAJAN d.o.o.,
HEMA d.o.o.,
KEMOKOP d.o.o.,
EUROGRAF d.o.o.,
Privatne donacije: S. S., M. F., prof.
dr. Drago Roksandić, Marko Lovrić,
Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin
Šegvić, Tomislav Brandolica.

Redakcija časopisa Pro tempore svim
se donatorima iskreno zahvaljuje na
financijskoj podršci!
Redakcija se također posebno
zahvaljuje gospodinu Zlatku Ožboltu,
dia na trudu i pomoći. Zahvaljujući
njemu, put do izdavanja ovog broja
bio je mnogo lakši. Gospodinu Zoranu
Ivankoviću isto tako dugujemo veliku
zahvalu što nam je izašao u susret
prilikom tiskanja časopisa.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
phillip.simetinsegvic@gmail.com